

VOLONTERIZMOM DO SOCIJALNE UKLJUČENOSTI

Banja Luka, 2011

VOLONTERIZMOM DO SOCIJALNE UKLJUČENOSTI

Izdavači:

Art Print Banjaluka

OKC Banjaluka

Kralja Petra I Karadorđevića 113-115
78 000 Banjaluka, Bosna i Hercegovina
Tel/fax: + 387 (0) 51 347 431; 347 432

Email: okcbl@okcbl.org

www.okcbl.org

Za izdavače:

Milan Stijak

Jugoslav Jevđić

Autor:

Vera Kelava

Grafički dizajn:

Darko Domazet

Tiraž:

500 komada

FSU u BiH

ФСУ у БиХ

ZSU u BiH

SIF in BiH

Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini
Фондација за социјално укључивање у Босни и Херцеговини
Zaklada za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini
Social Inclusion Foundation in Bosnia and Herzegovina

Priručnik je štampan u okviru projekta "Razvoj i promocija volonterizma među mladima" koji je OKC Banjaluka proveo uz podršku Fondacije za socijalno uključivanje u BiH (FSU u BiH)

VOLONTERIZMOM DO SOCIJALNE UKLJUČENOSTI

SADRŽAJ:

Ideja o programu	5
Faze programa	7
Regrutacija volontera	8
Obuka volontera	16
Kreiranje plana volonterskih aktivnosti	21
Supervizija volonterskih aktivnosti	22
Evaluacija	24
Primjeri volonterskih programa u institucijama	25
8 zašto – 8 zato ... o volonterizmu	39

***X** deja o programu*

Polazeći od ideje da su mladi resurs koji treba razvijati, a ne problem koji treba rješavati tokom godina osmišljavali smo različite projekte i programe koji su imali za cilj da razvijaju omladinski aktivizam i volonterizam, odnosno da omoguće mladim ljudima da razvijaju vještine i stiču znanja, da dostižu svoje potencijale kako bi postali aktivni građani koji doprinose svojoj zajednici i društvu u cjelini.

Program razvoja savjeta/vijeća učenika u Bosni i Hercegovini koji provodimo od 2002. godine omogućio je srednjoškolcima da kroz rad u ovim školskim tijelima zastupaju svoje interese i da doprinose rješavanju problema u školi i zajednici. Kroz rad u savjetima/vijećima srednjoškolci su prvo identifikovali probleme, a zatim osmišljavali načine kako da ih riješe. Teško bi bilo na jednom mjestu nabrojati sve akcije koje su savjeti/vijeća učenika u BiH proveli u proteklom periodu, ali je sigurno da je njihov doprinos nemjerljiv. Provodeći slobodno vrijeme u društveno korisnim aktivnostima srednjoškolci su razvijali svoje kapacitete i promovisali jednu novu i pozitivnu snagu svake zajednice.

Istraživanja koje smo proveli 2002. i 2006. godine u cilju ispitivanja stavova srednjoškolaca potvrdila su ono sa čim smo se svakodnevno suočavali u srednjim školama. Srednjoškolci žele da se volonterski angažuju i na taj način da doprinesu rješavanju problema, ali im se ne nude programi koji će im to omogućiti.

2003. godine u okviru volonterskog programa OKC-a proveli smo istraživanje u cilju ispitivanja potreba za volonterskim programima u javnim institucijama. U uzorak od 39 javnih institucija uključili smo i domove za djecu i omladinu, domove za stara lica, specijalne škole i bolnice. Istraživanje je pokazalo da u institucijama postoji potreba za volonterskim programima, ali i da se oni provode u veoma maloj mjeri.

Sumirajući rezultate oba istraživanja zaključili smo da je neophodno osmisliti program koji će povezati potrebe srednjoškolaca i potrebe institucija. U saradnji sa savjetima učenika i institucijama osmislili smo šestomjesečni pilot projekat koji smo 2004. godine realizovali u Banjaluci. Uključili smo 50 volontera srednjoškolaca u program volontiranja u 4 institucije. Iako smo tada mislili da smo sve isplanirali neke stvari ipak nismo mogli predvidjeti. Zadovoljstvo korisnika, osmjesi na licima djece i starih osoba i pitanja "kada će ponovo doći volonteri" kao i srednjoškolci koji se svakodnevno prijavljuju za volontiranje inspirisani pozitivnim iskustvima svojih vršnjaka, iskustva su koja su nam ukazala da smo na pravom putu. Aktivnost "Izbor za mis i mistera Socijalno-gerijatrijskog centra u Banjaluci" je događaj koji se još uvijek prepričava među korisnicima i volonterima. Ohrabreni rezultatima projekta i nalazima evaluacije proširili smo projekat i na druge opštine Prijedor, Doboj i Gradišku. Do 2010. godine ovaj program uključio je preko 3 500 volontera srednjoškolaca u 9 javnih institucija. Program je tokom vremena modifikovan u skladu sa preporukama evaluacija, potrebama korisnika i volontera. Sve izmjene nastale tokom vremena rezultat su naših nastojanja da on pruži maksimalne rezultate koji se najviše ogledaju u unapređenju usluga koje institucije pružaju svojim korisnicima te razvoju novih vještina i znanja koje srednjoškolci stiču učešćem u programu.

Nezavisni biro za humanitarna pitanja (IBHI), Švicarska razvojna agencija (SDC), Fondacija OKC Holandija (YCC Holland) i Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini (FSU u BiH) podržavali su nas u proteklom periodu u razvoju i provođenju ovog programa čiji je najveći benefit razvoj svijesti o potrebi za uključivanjem svih raspoloživih resursa u rješavanje problema u zajednici.

U nastavku ovog teksta pokušaćemo da vam približimo korake u provođenju ovog programa. U svakoj zajednici u kojoj postoje institucije čiji su korisnici djeca i omladina sa posebnim potrebama ili stare osobe i u kojoj djeluju savjeti/vijeća učenika u srednjim školama moguće je provesti ovakav program. Jedini uslov je malo dobre volje i vrijeme koje je neophodno posvetiti organizaciji programa da bi program zaživio. Možda vam se u početku učini komplikovano, ali vjerujte nam da je zadovoljstvo koje uslijedi mnogo veće od uloženog truda.

Faze u provođenju programa

Program volontiranja srednjoškolaca i studenata u javnim institucijama organizuje se kroz nekoliko faza:

1. **Regrutacija volontera**
2. **Obuka volontera**
3. **Kreiranje plana volonterskih aktivnosti**
4. **Supervizija volonterskih aktivnosti**
5. **Evaluacija**

***R**egrutacija volontera*

Osmišljavanje procesa regrutovanja volontera

Regrutacija podrazumijeva osmišljen proces privlačenja osoba koje žele da se volonterski angažuju. Na samom početku neophodno je odgovoriti na sljedeća pitanja. Koliko nam je volontera potrebno? Koje vještine, znanja i osobine treba da posjeduju volonteri koje želimo privući? Šta volonteri mogu dobiti učešćem u programu? Na koji način ćemo obezbijediti volontere?

Osoblje svake institucije trebalo bi da razmotri koje aktivnosti trenutno nudi svojim korisnicima. Na koji način se postojeće aktivnosti mogu unaprijediti ili obogatiti novim aktivnostima? Da li volonteri mogu pomoći u izvođenju već postojećih aktivnosti ili se mogu organizovati i nove? Kako je osmišljeno slobodno vrijeme za korisnike i da li se može organizovati na kvalitetniji način? U nalaženju odgovora na ova pitanja neophodno je uključiti korisnike i osoblje institucija koje je zaduženo za pojedine aktivnosti.

Kada se definišu potrebe odnosno aktivnosti u kojima bi se mogli angažovati volonteri onda treba odrediti njihov broj i osobine odnosno znanja i vještine koje treba da posjeduju. Broj potrebnih volontera treba uskladiti sa brojem korisnika i planiranim aktivnostima. Uzmimo za primjer da želite da angažujete volontere da kroz edukativne, kreativne, sportske ili zabavne aktivnosti upotpune slobodno vrijeme za vaše korisnike. Ili da ih želite uključiti tokom vaših redovnih aktivnosti sa korisnicima npr. u vajarskoj radionici. Za prvu aktivnost će vam biti potreban veći broj volontera nego za drugu jer volonteri zajedno sa osobljem iz institucije odnosno supervizorom programa volontiranja treba da osmisle i izvedu aktivnost u kojoj će uživati vaši korisnici. Volonteri potrebni za ovu aktivnost treba da budu kreativni te da posjeduju neke vještine (sviraju neki instrument,

bave se sportom, plesom, slikaju, znaju da prave nakit, da glume, mogu da pomognu u učenju i dr.) Ne očekuje se da svi volonteri imaju ove ili neke druge vještine ili znanja. Ukoliko jedan volonter zna da pravi nakit on to svoje znanje može da prenese ne samo na korisnike već i na druge volontere. U drugom primjeru, ukoliko volonteri pomažu u izvođenju svakodnevnih aktivnosti oni se onda uključuju u već osmišljenu aktivnost odnosno pomažu osoblju da ostvare bolje rezultate. U ovom slučaju najčešće će vam trebati manji broj volontera koji će asistirati osoblju/nastavnicima.

Bez obzira koju aktivnost planirate volonteri koje želite da uključite trebaju biti motivisani odnosno potrebno je da imaju želju da provedu svoje slobodno vrijeme sa vašim korisnicima. Pored ove osnovne motivacije da se pomogne određenim kategorijama korisnika ili osoba u stanju potrebe, volonterski angažman iniciran je i drugim motivima. Kako u ovom programu kao volonteri treba da učestvuju srednjoškolci i, ili studenti pokušaćemo da razmotrimo njihove potencijalne motive. Prema našim iskustvima srednjoškolci su najčešće motivisanim željom da dobiju novo iskustvo, da se druže, da upoznaju nove osobe, da nauče neke nove vještine i steknu nova znanja. Žele svoje slobodno vrijeme da provedu na drugačiji način, da se osjećaju korisno i da kroz učešće u volonterskim aktivnostima dobiju priznanje od strane svojih vršnjaka, roditelja, korisnika, škole i zajednice. Ovo priznanje utiče na razvoj pozitivnije slike o sebi, a nove vještine i znanja koja dobiju kroz učešće u programu povećavaju i njihovo samopouzdanje i samopoštovanje. Studente pored nabrojanog, motiviše potreba da stiču iskustva i usvajaju znanja koja im mogu pomoći u budućnosti da budu uspješniji u zanimanju za koje se školuju ili koja im mogu pomoći da budu konkurentniji na tržištu rada.

Kada pokušamo da odgovorimo na pitanje šta volonteri mogu da dobiju učešćem u programu treba da imamo na umu navedene motive. Volonterske aktivnosti bi trebalo da se organizuju na način da ih obavljaju grupe

volontera da bi se zadovoljio motiv za druženjem. Kako bi se zadovoljio motiv za upoznavanjem novih osoba bilo bi dobro da se grupe formiraju od volonera koji se slabo ili nedovoljno poznaju. Dovoljno je da u grupu volontera uključite volontere iz više srednjih škola ili različitih razreda u okviru jedne škole. Grupe takođe treba da budu balansirane po spolu. Na taj način zadovoljavamo i motivaciju volontera (koja je izuzetno važna u svim, a naročito u srednjoškolskom uzrastu) da upoznaju osobe suprotnog pola. Kada je grupa volontera balansirana po spolu ona može da poveća i motivaciju korisnika za učestvovanjem u programu i rješavanje potencijalnih problema koji mogu nastati. Prema našem iskustvu u pojedinim institucijama mnogo veća motivacija korisnika za učešće u programu javljala se upravo onda kada u grupi volontera imamo i srednjoškolke i srednjoškolke. U ovim situacijama korisnici radije učestvuju u volonterskim aktivnostima i manje ih doživljavaju kao "muške" ili "ženske" aktivnosti.

Volontiranje u grupi omogućava i zadovoljavanje nekih drugih motiva osim motiva za druženjem i upoznavanjem novih osobe. Prije svega zadovoljava se motiv za pripadnošću. Dalje, volonteri u grupi uče kako da rade u timu, razvijaju organizacione i komunikacijske vještine. Dobijaju priliku da iskažu svoje mišljenje i ideje pred članovima grupe, uče se da brinu o potrebama drugih, stiču uvid o grupnoj odgovornosti kao i ličnoj odgovornosti u odnosu na čitavu grupu. Grupa volontera pruža mnogo veću mogućnost za zabavu i humor kao i mogućnost za proslavljanje dobrih rezultata.

Program volontiranja u institucijama omogućava volonterima da upoznaju različite kategorije korisnika i njihove potrebe. Srednjoškolci i studenti uglavnom nemaju priliku da provode vrijeme sa osobama u stanju potrebe. Kroz program volontiranja u institucijama oni dobijaju priliku da razumiju probleme sa kojima se korisnici svakodnevno suočavaju i načine kroz koje ih prevazilaze. Kontakt sa korisnicima na ovaj način omogućava prevazilaženje predrasuda te razvoj novih stavova kod volontera.

Srednjoškolci i studenti učešćem u volonterskim aktivnostima u institucijama sigurno dobijaju mnogo. Sam osjećaj da su nekom uljepšali dan teško je mjerljiv, ali sam po sebi nije jedino dovoljan. Iz tog razloga treba voditi računa da se volonterima zadovoljavaju potrebe zbog kojih su se uključili u program jer jedino na taj način će se volonteri i zadržati u programu.

Kao što smo već napomenuli, volonterima (bez obzira da li su u pitanju srednjoškolci ili studenti) je bitno priznanje njihovog volonterskog angažovanja. Jedan od mogućih načina priznavanja je i izdavanje potvrde u kojoj će biti istaknut broj volonterskih sati i vrsta aktivnosti u kojoj je volonter učestvovao. Ovu potvrdu može da izda institucija u kojoj se

volontiranje odvija, ali i savjet/vijeće učenika koje je regrutovalo volontera za učešće u volonterskoj aktivnosti.

Kada smo definisali sve gore nevedeno, dolazimo do pitanja koje nas, čini se, vraća na sam početak. Kako obezbijediti volontere za program? Kako program volontiranja u institucijama podrazumijeva uključivanje srednjoškolaca i studenata, odgovor na ovo pitanje iznimno je jednostavan. U srednjoj školi i na fakultetima, odnosno putem savjeta/vijeća učenika i studentskih organizacija.

Regrutacija volontera srednjoškolaca

Regrutacija volontera putem vijeća/savjeta učenika najefikasniji je vid privlačenja srednjoškolaca za učešće u programu jer pruža mogućnost da se na organizovan i relativno brz način informacija o programu dostavi velikom broju ili čak svim učenicima u jednoj školi. Pored ovih prednosti ova vrsta regrutacija omogućava da se prenose pozitivna lična iskustva volontera što je, kako se pokazalo, najznačajniji alat u privlačenju novih volontera. Niti jedan promotivni materijal ne može da zamjeni živu riječ. Srednjoškolci na bolji način mogu da prezentuju informacije svojim vršnjacima jer govore "istim" jezikom i znaju kako da "upakuju" informaciju da zvuči privlačno i zabavno.

Regrutacija volontera srednjoškolaca putem savjeta/vijeća učenika odvija se kroz nekoliko koraka. Prije svega predstavnik ili predstavnici vijeća/savjeta treba da obave razgovor sa predstavnicima institucije u kojoj će se provoditi program volontiranja. Postavlja se pitanje ko treba da inicira zajednički sastanak? I jedni i drugi, odnosno oni koji prvi dodju na ideju da bi mogli zajednički organizovati program volontiranja (ili oni koji prvi pročitaju ovu brošuru). Na sastanku treba da se definišu očekivanja svih aktera uključenih u program volontiranja (i korisnika i volontera), koje aktivnosti bi se mogle provesti, koji broj volontera je potreban, kakva znanja i vještine treba da posjeduju volonteri, koju vrstu obuke treba da prođu volonteri da bi mogli učestvovati u volonterskim aktivnostima i drugo.

Nakon što su definisana ova pitanja predsjednik savjeta/vijeća učenika treba da sazove sastanak vijeća/savjeta i da tokom sastanka predstavnike svih odjeljenja (koji čine savjet/vijeće učenika) informiše o programu volontiranja u instituciji. Članovi vijeća/savjeta treba da saznaju u kojoj se instituciji planira organizovati program volontiranja, ko su korisnici institucije, koje aktivnosti se okvirno planiraju, koliko srednjoškolaca volontera je potrebno, šta se očekuje od volontera, koliko traju volonterske

aktivnosti, kada je planirano da se izvode (vikendom ili radnim danom, u koje doba dana) i dr. Tokom sastanka potrebno je dati mogućnost da članovi savjeta/vijeće postavljaju pitanja i komentarišu prezentovane informacije. Od članova vijeća/savjeta se zatim traži da svako u svom odjeljenju prezentuje program volontiranja te da pozove zainteresovane srednjoškolce da se prijave u program. Bilo bi dobro da se članovima vijeća/savjeta učenika informacija o programu volontiranja dostavi na papiru koji bi mogli koristiti tokom informisanja po odjeljenjima. Na taj način obezbijedićete da do svih učenika stigne ista informacija, a olakšaćete i članovima savjeta/vijeća da zapamte sve što treba da se prenese. Članovima savjeta/vijeća treba dati rok za izvođenje ovog zadatke, te zakazati sastanak na kojem ćete prikupiti spiskove volontera. Informaciju o programu volontiranja potrebno je postaviti i na oglasnu ploču vijeća/savjeta učenika i naravno, informisati profesora (ili pedagoga) zaduženog za savjet/vijeće učenika i rukovodstvo škole o aktivnosti koju planirate.

Kada dobijete spisak zainteresovanih srednjoškolaca za program volontiranja potrebno je da zakažete sastanak sa svim prijavljenim. Ukoliko niste u mogućnosti da sve zainteresovane pozovete odjednom, organizujte sastanak u nekoliko grupa. Tokom sastanka potrebno je da zainteresovanim srednjoškolcima kažete sve informacije o programu volontiranja te da im pojasnite način na koji ćete formirati grupe volontera (balansirane po spolu, različita odjeljenja) kao i način na koji će se obaviti obuka volontera. Omogućite zainteresovanim srednjoškolcima da tokom ovih informativnih sastanaka postavljaju pitanja te da komentarišu informacije koje su upravo čuli.

Ukoliko u vašoj opštini postoji više srednjih škola savjeti/vijeća učenika mogu zajednički da regrutuju volontere srednjoškolce na način da će svaki predsjednik u svojoj školi prikupiti spisak zainteresovanih srednjoškolaca dok će se formiranje grupa volontera, obuka i supervizija programa volontiranja odvijati kroz zajedničku koordinaciju svih predsjednika vijeća/savjeta (ili svih delegiranih predstavnika savjeta/vijeća).

Formiranje grupa volontera treba da se obavi prvo na osnovu potrebnog broja volontera koji je već definisan sa predstavnicima institucije kao i na osnovu vrste aktivnosti koja se planira izvesti. Najčešće se dogodi da je prijavljeni broj volontera znatno veći od planiranog što može da vam olakša potencijalne probleme koji se jave kada je neki volonter spriječen da nastavi svoj volonterski angažmana (bolest, loš uspjeh u školi, nezainteresovanost i dr.) Prema našem iskustvu najbolje funkcionišu grupe od 10 do 15 volontera koje organizuju volonterske aktivnosti za 20 do 30 korisnika. Pri formiranju grupa vodite računa o tome da u grupama imate podjednak broj djevojaka i mladića, te da su iz različitih odjeljenja ili različitih škola. Vodite računa i da grupu ne stavite jednog učenika iz prvog razreda, a sve ostale iz trećeg i četvrtog ili jednog učenika iz jedne škole, a sve ostale iz drugih ili druge škole. Učenik koji je najmlađi ili jedini iz te škole može se osjećati loše i imati ideju da ne pripada toj grupi jer se svi drugi članovi grupe dobro poznaju ili su istog uzrasta.

Koliko ćete grupa volontera formirati ovisi o potrebama programa kao i broju prijavljenih volontera. Ukoliko ste planirali da se volonteri smjenjuju nakon nekog vremena (npr. mjesec, dva ili polugodište) formirajte sve grupe do kraja polugodišta ili školske odnosno kalendarske godine. Obavijestite zainteresovane srednjoškolce kada je njihov red za volontiranja preko članova vijeća/savjeta i putem oglasne table tako što ćete postaviti spiskove volontera. Ako imate veći broj prijavljenih volontera od planiranog i potrebnog razmislite o mogućnosti da proširite volonterske aktivnosti. Na primjer, planirali ste da se volonterske aktivnosti odvijaju subotom od 10 do 12 časova. Razmislite mogu li i nedeljom odnosno postoji li mogućnost da povećate broj volonterskih aktivnosti ili broj korisnika koji će učestvovati u aktivnostima. Bitno je da pokušate da uključite što više prijavljenih volontera kao i da svim prijavljenim pojasnite način na koji su formirane grupe da bi spriječili nezadovoljstvo zainteresovanih te razne "priče" o favorizovanju pojedinih učenika ili odjeljenja.

Regrutacija volontera studenata

Volontere studente koje želite da uključite u program najlakše možete regrutovati na fakultetima. Najjednostavniji način je da poziv za učešće u programu postavite na oglasne table na fakultetima. Tekst poziva treba da sadrži:

- Kratak opis programa volontiranja – ko organizuje program volontiranja, od kojih aktivnosti se sastoji, ko su korisnici programa, koliko traje program, šta studenti dobijaju učešćem u programu;
- Potreban broj studenata volontera i eventualne vještine i znanja koja zainteresovani studenti treba da posjeduju;
- Način na koji se studenti mogu prijaviti (npr. dostavljanjem biografije ili pisma motivacije u kojem će navesti razloge zbog kojih žele da se uključe u program);
- Rok za dostavljanje prijave i kontakt podatke institucije (adresa, elektronska pošta, ime i prezime kontakt osobe i broj telefona na koji mogu dobiti više informacija).

U proces regrutacije studenata možete uključiti i studentske organizacije koje djeluju na fakultetima. Potrebno je da se obavi sastanak sa predstavnicima studentske organizacije na kojem ćete ih informisati o programu, potrebnom broju studenata, mogućnostima koje se pružaju za studente, koje vještine i znanja studenti treba da posjeduju i kako da se prijave u program.

Selekcija volontera studenata

Za razliku od volontera srednjoškolaca, od kojih u programu očekujemo dobru motivaciju, kreativnost i posvećenost u provođenju aktivnosti, od studenata koji učestvuju u programu očekujemo više, odnosno određena znanja i vještine koje mogu da pomognu u izvođenju programa. Iz tog razloga se u program volontiranja u javnim institucijama najčešće uključuju studenti socijalnog rada, psihologije, pedagogije, medicine, defektologije, razredne nastave i sl. Imajući u vidu da student u okviru programa može

da supervizira volonterske aktivnosti i studenti drugih fakulteta mogu da se uključe u program.

Sa studentima koji se prijave za učešće u program potrebno je obaviti intervju. Intervju treba da vodi osoba iz institucije koja je zadužena za provođenje programa volontiranja. Tokom intervjuja potrebno je detaljnije pojasniti program i definisati šta student očekuje da će dobiti učešćem u programu kao i šta se tokom izvođenja programa očekuje od studenta. Intervju je i dobra prilika da se odgovore na eventualna pitanja studenata.

Ukoliko vam se za volontiranje prijavi veći od planiranog/potrebnog broja studenata putem intervjuja možete izvršiti selekciju najboljih studenata odnosno studenata koji po vašem mišljenju mogu najviše da doprinesu uspjehu volonterskih aktivnosti u instituciji. Kriterijume za selekciju treba da definišete na osnovu ciljeva programa koje ste postavili odnosno vrste volonterskih aktivnosti koje planirate da provodite. Neki od kriterijuma mogu biti motivacija za učešće u programu, dosadašnje iskustvo u volonterskim aktivnostima, vještine i znanja, komunikacione vještine i dr.

buka volontera

Obuka srednjoškolaca koji će učestvovati u volonterskim aktivnostima u instituciji sastoji se iz dva dijela. Prvi dio obuke obavlja se u srednjoj školi od strane predstavnika savjeta/vijeća učenika, a drugi dio u instituciji u kojoj će se provoditi program volontiranja od strane predstavnika institucije. Obuka treba da se obavlja u ciklusima, posebno za svaku grupu volontera, neposredno prije njihovog uključivanja u volonterske aktivnosti.

Prvi dio obuke

Prvi dio obuke obavljaju predstavnici savjeta/vijeća učenika. Gotovo u svakom vijeću/savjetu učenika postoje članovi koji su prošli obuku za vršnjačke edukatore (u okviru različitih programa koje provode nevladine organizacije u BiH). Ovaj resurs savjeti/vijeća učenika treba da iskoriste jer je to i jedan od ciljeva svakog programa vršnjačke edukacije. Bez obzira na oblast za koju su pripremljeni vršnjački edukatori (razvoj savjeta/vijeća učenika, seksualno i reproduktivno zdravlje, bolesti ovisnosti, omladinski aktivizam i volonterizam i dr.) oni znaju na koji način prezentovati nove informacije svojim vršnjacima.

Tokom obuke važno je da razgovarate o motivaciji srednjoškolaca da se uključe u ovaj program, njihovim očekivanjima, dosadašnjim iskustvima, a zatim da im predstavite šta je to volonterizam i šta se od njih očekuje tokom programa.

Obuku možete da provedete na sljedeći način:

- *Predstavljanje učenika* – zamolite svakog učenika da se predstavi, da kaže koji razred (koje škole ukoliko su učenici iz različitih škola)

pohada, kako provodi svoje slobodno vrijeme, čime bi želio da se bavi u budućnosti i dr.

- *Očekivanja od programa* – zamolite učenike da vam kažu zbog čega su se prijavili u program i šta očekuju od učešća u programu. Ovo možete da radite na način da učenike podijelite u manje grupe (3 do 5 učenika) i da im date vremena da u malim grupama prodiskutuju ova pitanja, a zatim da ih zamolite da izaberu učenika (ili učenike) koji će predstaviti drugim grupama o čemu su razgovarali.
- *Dosadašnja iskustva* – tokom ovog dijela obuke učenici treba da kažu da li su nekad učestvovali u nekim volonterskim ili humanitarnim aktivnostima, da li su članovi neke organizacije, šta su naučili kroz te aktivnosti, šta im se dopalo a šta nije i dr. Ovaj dio obuke možete takođe organizovati kroz rad u malim grupama ili pojedinačno.
- *Volonterizam* – tokom ovog dijela učenici treba da saznaju šta je volonterizam. Prvo možete da ih pitate šta je za njih volonterizam, kako to oni doživljavaju, kako bi nekome objasnili šta je to volonterizam. Nakon ove kratke diskusije potrebno je da im kažete da volonterizam podrazumijeva dobrovoljnu, neplaćenu i društveno korisnu aktivnost. Ili drugim rječima, volonterizam je aktivnost na koju vas niko ne može natjerati odnosno svaka osoba mora dobrovoljno da pristane da bude volonter. Zatim, osobe koje volontiraju nisu plaćene za svoj rad odnosno one se dobrovoljno odriču novčane nadoknade u korist zajednice ili društva. Međutim, ukoliko tokom volonterskih aktivnosti volonteri imaju neke troškove kao na primjer moraju da putuju na neku lokaciju onda je organizacije dužna da im nadoknadi nastale putne troškove ili da organizuje prevoz za volontere. Da bi jedna aktivnost bila volonterska ona mora da bude društveno korisna odnosno da

se kroz tu aktivnost na neki način pomaže zajednici ili njenim članovima koji su i stanju potrebe.

- *Opis programa* – ovaj dio obuke podrazumjeva da učenicima pojasnite program, od kojih se aktivnosti sastoji i kako će ove aktivnosti da pomognu korisnicima institucije. Ukoliko se od volontera u instituciji očekuje da organizuju slobodno vrijeme za korisnike potrebno je da pitate učenike (ukoliko to nisu rekli tokom predstavljanja) da li znaju da sviraju neki instrument, bave li se sportom, plesom, glumom, znaju li da slikaju, prave nakit i dr. Ove informacije će vam pomoći kada budete kreirali plan volonterskih aktivnosti.
- *Pravila volontiranja* – tokom ovog dijela obuke važno je da učenicima pojasnite pravila koja treba da poštuju. Bez obzira u kojoj se instituciji provodi program i koje se aktivnosti organizuju volonteri koji su uključeni u program treba da poštuju sljedeće:
 - Da dolaze na vrijeme;
 - Da obavezno jave (supervizoru) ukoliko su iz nekog razloga spriječeni da dođu;
 - Da aktivno učestvuju u svim aktivnostima;
 - Da poštuju dogovoreni plan rada;
 - Da poštuju povjerljivost informacija koje saznaju u instituciji;

- Da poštuju kućni red institucije;
- Da poštuju upute osoblja institucije;
- Da se obrate supervizoru programa volontiranja ili nekoj drugoj osobi iz institucije ukoliko imaju neki problem.

Gore su navedena neka opšta pravila i ukoliko postoji potreba vi možete dodati još neka pravila u skladu sa potrebama programa. Bitno je da se učenicima pojašni svako pravilo te zašto je bitno da se ono poštuje.

- Evaluacija – na samom kraju pitajte učenike da li imaju neka pitanja ili neki komentar, da li im se dopala obuka, šta je bilo dobro, a šta nije, imaju li neku sugestiju kako bi se ovaj dio obuke trebao organizovati, postoje li informacije koje nisu bile saopštene, a trebale su biti itd.

Bez obzira na koji način budete organizovali obuku važno je da imate na umu činjenicu da obuka treba da bude provedena na zanimljiv način te da omogućiti međusobno upoznavanje članova volonterske grupe.

Drugi dio obuke

Drugi dio obuke provodi se u instituciji od strane osoblja institucije. Najbolje je da obuku obavi osoba koja će biti zadužena za program volontiranja. Tokom ovog dijela obuke srednjoškolcima treba da se predstavi institucija, način na kojoj je u instituciji organizovan rad sa korisnicima, kućni red institucije. Volonteri treba da upoznaju osoblje institucije sa kojim će sarađivati tokom volonterskih aktivnosti. Potrebno je da im se pokažu prostorije za rad kao i materijal koji će koristiti. Najveći dio obuke treba da se posveti predstavljanju korisnika, njihovih potreba, problema sa kojim se svakodnevno suočavaju i načina na kojih ih prevazilaze. Potrebno je da se volonteru približi način na koji će najlakše ostvariti komunikaciju sa korisnicima i dr. Osoblje institucije treba prilikom planiranja obuke da definiše koje su to informacije koje volonteri prije početka volontiranja moraju znati o instituciji i korisnicima. Tokom obuke je neophodno da se ostavi mogućnost da volonteri postavljaju pitanja. Obuka treba da bude tako organizovana da ohrabruje postavljanje pitanja i komentare volontera.

Obuka studenata koji će se kao volonteri uključiti u program takođe je bitan dio programa. Studenti kao i srednjoškolci treba da se upoznaju sa institucijom i korisnicima. Obuka se može organizovati na više načina. Ukoliko su studenti tokom programa angažovani da superviziraju rad volontera srednjoškolaca onda je potrebno da osoblje institucije individualno upozna studenta sa institucijom, korisnicima i osobljem. Ako su studenti angažovani kao i volonteri srednjoškolci onda ih treba priključiti grupi srednjoškolaca tokom grupne obuke koja se organizuje za srednjoškolce.

Kreiranje plana volonterskih aktivnosti

Plan volonterskih aktivnosti kreira se na osnovu potreba korisnika institucije i potreba i interesa volontera. Na taj način se nastoji osigurati da svi akteri programa budu zadovoljni.

Potrebe korisnika institucija definiše osoblje institucije na samom početku kada se donese odluka da će se u instituciji organizovati volonterske aktivnosti. Kao što smo ranije naveli potrebno je da se sagledaju aktivnosti koje se trenutno provode u instituciji i da se razmisli o mogućnosti da se uvedu nove ili unaprijede postojeće. U ovaj proces neophodno je uključiti korisnike institucija i provjeriti sa njima koliko su zadovoljni postojećim aktivnostima, da li bi željeli da se organizuju neke nove, na koji način bi željeli da provode slobodno vrijeme, da li žele da upoznaju neke nove osobe ili da im se organizuju posjete nekim dešavanjima u gradu. Bilo bi dobro tokom ovog procesa da se razmisli šta to institucija želi da ponudi svojim korisnicima, a nije u mogućnosti zbog nedostatka radne snage odnosno osoba koje bi organizovale ovakav vid aktivnosti.

Potrebe volontera definišu se tokom prvog dijela obuke u dijelu u kojem se od učenika traži da kažu zbog čega su se odlučili prijaviti na program, šta očekuju od programa te koje vještine posjeduju i žele da ih prenesu na druge.

Na osnovu svih ovih potreba supervizori treba da kreiraju plan aktivnosti. Plan se kreira za određeni vremenski period (mjesec dana, polugodište...). Treba da sadrži datum i termin izvođenja aktivnosti, vrstu aktivnosti koja će se organizovati u svakom terminu, broj volontera koji će biti uključen, broj korisnika koji će biti uključen te potreban materijal.

Volonteri i korisnici trebaju biti upoznati sa planom. Najbolje je da se to uradi tokom drugog dijela obuke volontera. Plan je potrebno istaknuti na vidno mjesto u prostoriji u kojoj se izvode volonterske aktivnosti.

Plan aktivnosti veoma je bitan. Treba imati na umu da je to alat koji vam može pomoći da uspješnije provodite program i ostvarite ciljeve programa. Ali, da je to dokument koji je podložan promjenama i da ga (ukoliko se pojavi potreba) treba prilagođavati potrebama korisnika i volontera.

Supervizija volonterskih aktivnosti

Supervizije je izuzetno važan segment programa volontiranja srednjoškolaca i studenata u institucijama. Sa organizacionog stanovišta ona treba da omogući kvalitetnu uslugu za korisnike programa. Sa razvojno - integrativnog stanovišta ona obezbjeđuje profesionalni rast i razvoj. Supervizija u kontekstu ovog programa treba da omogući uspješno odvijanje planiranih volonterskih aktivnosti te razvoj novih vještina i znanja svih aktera procesa.

Institucija u kojoj se provodi program volontiranja treba da delegira osobu koja će biti zadužena za provođenje programa i koja će samim tim supervizirati volonterske aktivnosti. Supervizor iz institucije je spona između korisnika i volontera. Njegov prvi zadatak je dobra informisanost korisnika i osoblja institucije o ciljevima i planiranim aktivnostima programa. Na osnovu potreba korisnika i postojećih aktivnosti u instituciji osmišljava program volonterskih aktivnosti zajedno sa supervizorom volontera srednjoškolaca. Odovoran je za dio edukacije volontera koji se odnosi na upoznavanje volontera sa institucijom i njenim korisnicima. Učestvuje u provođenju volonterskih aktivnosti. Doprinosi uspješnoj komunikaciji između volontera i korisnika. Upravlja procesom rješavanja problema i poteškoća koji mogu nastati tokom izvođenja aktivnosti. Analizira uspješnost provedenih aktivnosti te definiše preporuke za unapređenje programskih aktivnosti.

Volonteri srednjoškolci takođe tokom programa treba da imaju osobu koja će brinuti o njihovim potrebama i interesima te obezbjeđivati uslove koji omogućavaju volonterima da uče i stiču nova iskustva. Supervizor volontera srednjoškolaca može biti student koji je uključen u program ili srednjoškolac koji već posjeduje određena iskustva u vođenju vršnjačkih grupa. Dakle, ova

uloga može da se dodjeli predsjedniku savjeta/vijeća učenika iz škole u kojoj su se regrutovali volonteri ili drugim aktivnim članovima vijeća/savjeta. To može biti i neki drugi učenik, važno je da je motivisan za ovu funkciju i da je do sada npr. organizovao volonterske ili humanitarne akcije, bio lider u nekim grupama, imao priliku da kroz članstvo u nekoj organizaciji bude zadužen za animiranje mladih i dr. Supervizor volontera srednjoškolaca učestvuje sa drugim predsjednicima savjeta/vijeća učenika u regrutaciji volontera srednjoškolaca. Formira grupe volontera i organizuje ili vodi prvi dio edukacije volontera. On povezuje volontere i instituciju i kontinuirano sarađuje sa supervizorom iz institucije. Sa supervizorom iz institucije kreira plan volonterskih aktivnosti i trudi se da tokom ovog procesa zastupa potrebe i interese volontera koji će bitu uključeni u aktivnosti. Vodi računa o grupi volontera u smislu da poštuje dogovorena pravila, razvija timski rad, identifikuje probleme u radu i inicira njihovo rješavanje. Supervizor volontera srednjoškolaca je osoba kojoj se volonteri mogu obratiti ukoliko imaju neki problem ili ukoliko su spriječeni da učestvuju u aktivnostima. On vodi evidenciju o dolascima volontera i prati angažovanje svakog člana grupe. Ove informacije koristi da bi pohvalio najuspješnije članove grupe kao i ukazao na eventualne propuste u radu. Da bi uspješno obavio sve navedene zadatke supervizor volontera treba redovno da se sastaje sa grupom (ili grupama) volontera. Tokom sastanaka važno je provjeriti koliko su ispunjena očekivanja volontera, koja nova iskustva i znanja su volonteri stekli tokom volonterskih aktivnosti, koje probleme imaju i na koji način bi se ti problemi mogli prevazići. Volontere treba ohrabrivati da predlažu nove aktivnosti ili načine na koje bi se mogli unaprijediti postojeće. Treba imati na umu da se sastanci trebaju odvijati u pozitivnom duhu i da supervizor nije osoba koja isključivo kontroliše već brine, uočava pozitivne stvari i pomaže da se eventualni problemi rješe na zadovoljstvo svih. Volonterizam je dobrovoljna aktivnost i ukoliko se volonteri tokom procesa supervizije ne budu osjećali dobro i podržano najvjerovatnije će odustati. Iz tog razloga ovaj proces treba shvatiti kao način koji omogućava da aktivnosti budu uspješnije, a samim tim da sve svi uključeni osjećaju zadovoljni.

Saradnja supervizora iz institucije i supervizora volontera ključan je faktor koji će omogućiti da se postavljeni cilj supervizije i postigne. Ona mora biti kontinuirana i vođena u duhu dobre komunikacije u kojoj se strane međusobno doživljavaju kao resurs koji može riješiti problem. Pokazalo se da dobra komunikacija među supervizorima doprinosi uspješnosti realizacije programa volontiranja.

*E*valuacija

Evaluacija je proces analiziranja koliko je neka aktivnost koju smo proveli bila uspješna te definisanja preporuka koje vode ka boljim rezultatima. Evaluacija nam daje odgovor na pitanje da li smo uradili ono što smo planirali, u kojoj mjeri smo ostvarili rezultate i kako možemo raditi bolje u budućnosti.

Uspješnost programa volontiranja trebalo bi analizirati nakon određenog vremenskog perioda npr. svakih šest mjeseci. Polazna osnova za evaluaciju trebaju biti ciljevi koji su postavljeni na početku programa npr. povećanje zadovoljstva korisnika institucije kroz ... Evaluacija može da se obavi na različite načine. Možete kreirati upitnik koji će popuniti korisnici, volonteri i osoblje institucije. Možete organizovati grupne razgovore sa korisnicima, sa volonterima, sa osobljem. Ili individualne intervjue. Bez obzira koji način izabrali važno je da od svih uključenih u program dobijete informaciju o tome koliko aktivnosti koje se provode zaista odgovaraju potrebama i na koji se način mogu unaprijediti.

***P**rimjeri volonterskih programa u institucijama*

Dječiji dom “Rada Vranješević”, Banjaluka

Mjesečni broj volontera: 10 volontera raspoređenih u tri grupe

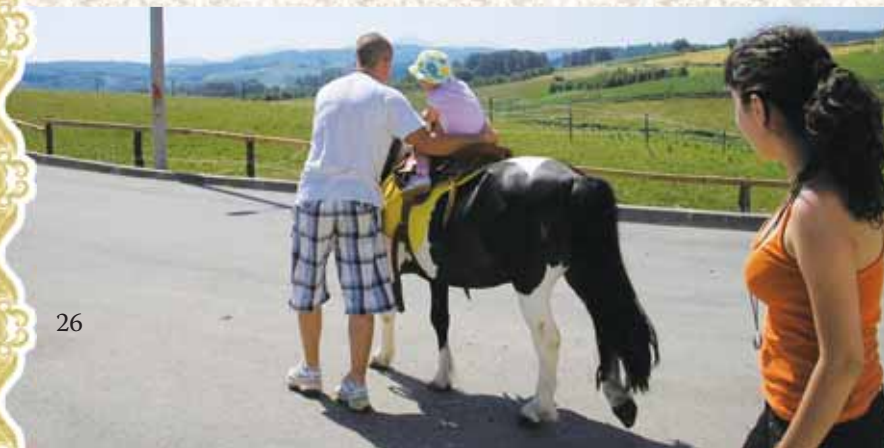
Termini volontiranja: Jedan put sedmično u trajanju od 90 minuta

Program volontiranja:

Program volonterskih aktivnosti bio je osmišljen za tri uzrasne grupe korisnika posebno, u skladu sa njihovim potrebama. Grupa od 10 volontera je takođe bila podijeljena u 3 manje grupe. Aktivnosti su se realizovale u prisustvu i pod nadzorom dežurnih vaspitača i supervizora-studenta koji je koordinisao timom volontera.

Korisnici (uzrasta 6 do 10 godina) su zajedno sa volonterima slagali puzzle, igrali memorije i različite igre sa kartama, bojili različite likove u bojkankama, crtali razne crteže na osnovu kojih su zajedno sastavljali priču, te slagali 3D puzzle (makete aviona, automobila i raznih domaćih i divljih životinja). Prema interesu korisnika volonteri su pripremili i sinhronizovane animirane filmove koje su zajedno gledali i nakon toga zajedno komentarisali.

U vrtiću su volonteri sa korisnicima realizovali slijedeće aktivnosti: učili su djecu da pišu slova, crtali različite predmete i životinje, pjevali pjesmice, pravili različite figure od pijeska, plastelina i lego kockica, pravili ogrlice i narukvice, od plastičnih i drvenih kuglica, te gledali sinhronizovane crtane filmove primjerene njihovom uzrastu. Volonteri su ovu djecu izvodili u šetnje te na izlet u gradski park.

Neke aktivnosti bile su zajedničke za djecu iz vrtića i stariju djecu. U ljetnom periodu volonteri su provodili vrijeme sa korisnicima na igralištu u okviru doma, gdje su zajedno igrali različite sportske igre, spuštali se niz tobogan, ljuljali se na ljuljačkama, itd. U zimskom periodu zajedno su šetali i igrali se igara na snijegu.

Volonteri su organizovali posjetu djece iz doma korisnicima Socijalno-gerijatrijskog centra u Banjaluci. Za ovu priliku korisnici su, uz pomoć volontera, uvijekbali lutkarsku predstavu "Vuk i tri praseta" koju su tokom posjete izveli bakama i dekama. Oni su im, zauzvrat, nakon veselog i nezaboravnog druženja, poklonili ručne radove (priglavlke i šalove) koje su im sami pripremili za uspomenu.

U jasticama su volonteri previjali, uspavljivali, hranili i igrali se sa bebama, a kada je to vrijeme dozvoljavalo, izvodili su ih u kolicima u dvorište.

Uticao programa na korisnike:

Realizovane volonterske aktivnosti doprinijele su razvoju vizuomotornih sposobnosti, kreativnosti i maštovitosti kod korisnika, povećanju znanja i umijeća iz različitih oblasti, razvijanju novih vještina i učenju novih pojmova. Ovaj program korisnicima pruža šansu širenja sopstvene socijalne mreže, te razvija prijateljstva između volontera i korisnika koja traju i nakon završetka programa.

Centar „Zaštiti me“, Banjaluka

Mjesečni broj volontera: 10
volontera raspoređenih u dvije
grupe

Termini volontiranja: Dva
termina sedmično u trajanju od 90
minuta.

Program volontiranja:

U Centru „Zaštiti me“ u Banjaluci volonteri pomažu mentalno nedovoljno razvijenoj djeci u izvođenju nastave. Tako su im pomagali u pravljenju i bojenju ukrasa od gline, kolaž papira, bojenju bojanke uz pričanje priča o nacrtanim likovima (uz što veće podsticanje djece da oni pričaju, da izmašljaju događaje i razvijaju maštu), tkanju i izradi odabranog predmeta (npr. pregače), crtanju na zadanu temu, (npr. proljeće), te pravljenju panoa sa tim crtežima.

Takođe, volonteri su zajedno sa djecom šetali u prirodi te brali cvijeće i voće i, na taj način saznawali više o prirodi. Od nekih predmeta iz prirode kasnije su izrađivali ukrase.

Igrali su različite igre kao npr. odbojku, košarku, badminton, igre sa frizbijem. Ponekad su volonteri provodili vrijeme sa korisnicima pričajući o određenim aktuelnim i interesantnim temama, omogućavajući korisnicima da kažu svoje mišljenje ali i saznaju nešto novo. Volonterske aktivnosti u ovoj instituciji obuhvatale su i organizovanje proslava rođendana korisnika te različitih zabava uz druženje, igru, pjesmu i ples.

Uticaj programa na korisnike:

Volonteri su pomagali korisnicima u izvođenju nastave koja je uglavnom manuelne prirode i razvija vizuelnu percepciju, motoriku, pamćenje i imaginaciju. Pored toga, nezaobilazan je aspekt socijalizacije i stvaranje novih poznanstava sa osobama izvan institucije.

Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Miroslav Zotović“, Banjaluka

Mjesečni broj volontera: 10 volontera raspoređenih u dvije grupe

Termini volontiranja: Dva termina sedmično u trajanju od 90 minuta.

Program volontiranja:

U Zavodu za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr Miroslav Zotović“ u Banjaluci volonteri provode vrijeme sa korisnicima u večernjim terminima, kako bi im upotpunili i kreativno osmislili provođenje slobodnog vremena u tom periodu dana. Aktivnosti se održavaju u dnevnom boravku Dječijeg odjela.

Neke od aktivnosti koje su volonteri realizovali sa korisnicima su izrada edukativnih panoa o životinja-

Djeca su bila posebno sretna kada su sa volonterima izlazila u dvorište gdje su šetali, igrali se različitih sportskih igara ili jednostavno uživali na otvorenom.

Volonteri su takođe organizovali proslave rođendana korisnika ali i druge zabave uz muziku i pjesmu. Korisnici jako vole pjevati pa su učili volontere najnovijim hitovima.

Uticaj programa na korisnike:

Program volontiranja je korisnicima omogućio kreativno provođenje slobodnog vremena i razvoj dječije kreativnosti, te stvaranje pozitivnije klime među djecom na odjelu. Volonterske aktivnosti imale su i edukativni karakter i uticale na sticanje novih znanja korisnika o sebi i socijalnom okruženju, a takođe i na jačanje samopouzdanja i usvajanje socijalnih vještina. Kroz povećanje kontakata sa osobama izvan porodice i institucije program značajno utiče na socijalnu inkluziju ove grupe korisnika.

ma, izrada maski, narukvica od konca i perlica, figurica od papira i glinamola, crtanje na različite teme, pravljenje ramova za slike, igranje društvenih igara, turniri u pikadu te bojenje na tkanini i staklu.

Neka druženja su protekla u različitim zabavnim ali edukativnim radionicama gdje su korisnici mogli čuti nešto novo od svojih starijih drugova ili pričati o njima interesantnim temama kao što su ljubav, prijateljstvo, itd. Ponekad su volonteri čitali bajke korisnicima ili zajedno gledali filmove, a nakon toga razgovarali o likovima i poukama.

Socijalno-gerijatrijski centar, Banjaluka

Mjesečni broj volontera: 10 volontera raspoređenih u dvije grupe

Termini volontiranja: Dva termina sedmično u trajanju od 90 minuta.

Program volontiranja:

U Socijalno-gerijatrijskom centru s obzirom na starosnu dob korisnika volonterske aktivnosti su uglavnom orjentisane na druženja sa volonterima u toku kojih korisnici prepričavaju svoje životne priče i različite sudbine svojim novim mladim prijateljima. Korisnici takođe uživaju u igranju društvenih igara pa volonteri često organizuju turnire u šahu, različitim igrama sa kartama, dominama i “Čo-vječe, ne ljuti se”.

Druženja često prolaze i u čitanju i recitovanju narodnih pjesama i pre-pričavanju narodnih običaja, a organizovano je i učenje izrade ručnih radova (heklanje i pletenje) za volonterke. U proljeće su volonteri i korisnici zajedno sadili cvijeće u saksijama ispred centra.

Pored ovih ustaljenih aktivnosti volonteri su organizovali i neke nove: pravljenje nakita od gline, oslikavanje predmeta od stakla i drveta (čša, pepeljara), izrada panoa sa fotografijama volonterskih aktivnosti, te organizacija zabava i tombola za korisnike.

Posebno interesovanje i uzbuđenje kod korisnika izazvali su događaji kao što su "Izbor za najljepšu baku" i druženja sa korisnicima drugih institucija. Prilikom organizacije "Izbora za najljepšu baku" volonteri su prvobitno organizovali uljepšavanje baka, lakiranje noktiju, farbanje kose i odabir odjeće za izbor. Pripremili su i muzičke tačke uz sviranje i pjevanje pojedinih volontera. Sam izbor protekao je veselo, uz muziku i smijeh, oduševljene goste i novinare, a stručni žiri izabrao je najljepšu baku, dvije pratilje te pobjednice u drugim kategorijama (šarm, fotogeničnost i dr.). Naravno, pobjednicama su uručene prigodne nagrade.

U okviru programa volontiranja podstakli smo i saradnju između institucija. Pored posjete korisnika Dječijeg doma "Rada Vranješević" organizovali smo i posjetu korisnika, osoblja i volontera iz Doma penzionera i starih lica iz Prijedora njihovim vršnjacima u Banjaluci. Za ovu posjetu su se pripremali i jedni i drugi. Uz pomoć volontera izradili su prigodan program kojim su predstavili svoje institucije i druženja sa volonterima, a pripremili su i prigodne poklone, ručne radove, gostima. Nakon oficijelnog dijela programa, nastavljeno je cjelodnevno druženje.

Utica j programa na korisnike:

Korisnici su u instituciji usmjereni jedni na druge i sve ono što starost sa sobom nosi, tako da im druženje sa srednjoškolicima donosi radost, vedar duh i optimizam u njihovu svakodnevnicu. Pored toga, na kreativan i zabavan način provode svoje slobodno vrijeme te imaju mogućnost naučiti neke nove vještine.

Specijalna osnovna i srednja škola „Đorđe Natošević“, Prijedor

Mjesečni broj volontera: 10 volontera raspoređenih u dvije grupe

Termini volontiranja: Dva termina sedmično u trajanju od 90 minuta.

Program volontiranja:

U Specijalnoj školi „Đorđe Natošević“ u Prijedoru volonterski program se realizovao u sklopu nastavnih i vannastavnih aktivnosti.

Volonteri su u sklopu redovne nastave pomagali korisnicima da razviju određene sposobnosti. Tako su kroz igre sa loptom razvijali koordinaciju pokreta, kroz igre asocijacije i slagalice razvijali logičko mišljenje, kroz rad na računaru vježbali su manipulativne pokrete, kroz ukrašavanje kutija razvijali su maštu i kreativnost.

U sklopu vannastavnih aktivnosti volonteri su organizovali radionicu za korisnike o održavanju higijene ruku i noktiju, te manikuru za korisnike. Ova aktivnost je bila poučna i interesantna za korisnike. Neke od kreativnih radionica koje su realizovane su pravljenje nakita od perlica, izrada ukrasnih kutija, ručnih radova, čestitki za različite praznike.

Takođe, organizovano je uljepšavanje dnevnog boravka tj. krečenje zidova. Uz pomoć osoblja škole, zidovi su okrečeni u vesele boje, a zatim

su volonteri i korisnici na njima farbali cigle u različitim bojama, dok su jedan dio zida uljepšali otiscima dlanova u raznim bojama. Korisnici su bili oduševljeni ovom novom vrstom aktivnosti, ali i veselim izgledom boravka nakon farbanja.

Uz sve ovo, volonteri su se sa korisnicima družili i kroz šetnju, slušanje dječijih pjesama i priču, a često su provodili druženja igrajući različite društvene igre.

Uticaj programa na korisnike:

Putem volonterskih programa korisnicima ove institucije omogućeno je adekvatno korištenje slobodnog vremena i uključivanje u zabavne, kreativne i rekreativne radionice. Korisnici su stekli nova znanja i vještine, te imali priliku razvijati svoju kreativnost i imaginaciju. Volonterske aktivnosti doprinijele su i razvoju različitih vizuo-motornih sposobnosti kod korisnika. S obzirom da učenici ove škole, kao i stariji korisnici koji provode vrijeme u Dnevnom boravku rijetko imaju priliku družiti se sa osobama izvan škole i svojih porodica, veliki doprinos programa je sticanje novih poznanstava i prijateljstava sa srednjoškolcima iz drugih prijedorskih škola.

Dom penzionera i starih lica, Prijedor

Mjesečni broj volontera: 10 volontera raspoređenih u dvije grupe

Termini volontiranja: Dva termina sedmično u trajanju od 90 minuta.

Program volontiranja:

U Domu penzionera i starih lica u Prijedoru volonteri su sa korisnicima provodili vrijeme dva puta sedmično u njihovom Dnevnom boravku. Zajedno su igrali njihove omiljene društvene igre: karte, šah, čovječe ne ljuti se, domine i tombolu. Pored toga, volonteri su korisnicima prikazivali stare filmove, što im se jako dopalo i vratilo ih u vrijeme njihove mladosti. Takođe, volonteri su obilazili korisnike koji su teško pokretni i družili se s njima u njihovim sobama. Organizovana je i radionica o ručnim radovima na kojoj korisnice uče volonterke ručnoj izradi predmeta, pletenju i vezu. Volonteri su zajedno sa korisnicima pravili pano sa pravilima ponašanja u dnevnom boravku, koji su poslije okačili na zid, izrađivali nakit od različitih perlica, te organizovali različite zabave uz priču, pjesmu i ples.

Inspirisani Izborom za najljepšu baku u Banjaluci i u Prijedoru su volonteri uljepšavali bake. Šišali su ih, farbali, fenirali, šminkali i lakirali im nokte. Ovakva aktivnost je prvi put sprovedena u ovoj instituciji tako da su korisnici bili iznenađeni i oduševljeni.

Nakon posjete banjalučkom Socijalno-gerijatrijskom centru Prijedorčani su pozvali svoje nove prijatelje iz Banjaluke u uzvratnu posjetu njihovoj instituciji. Svi su se opet družili i zabavljali uz prateće programe korisnika i volontera, a poseban poklon bio je koncert učenika Muzičke škole i KUD-a iz Prijedora. Nakon tombole i dodjele nagrada uslijedio je rastanak uz obećanja da će se ovakva druženja nastaviti. Na ovaj način volonterski programi u ovim institucijama su dali jedan novi kvalitet u svakodnevnom životu njihovih korisnika, te podstakli saradnju među institucijama i druženje volontera i korisnika.

Uticaj programa na korisnike:

Po riječima supervizora, korisnici su tokom programa „pronašli svoje nove unuke“ tj. stekli su poznanstva sa srednjoškolcima i u njima našli slušaoce svojih životnih priča i nove mlade prijatelje s kojima se šale, igraju omiljenih igara a ponekad i zapjevaju i zaplešu. Uz njih su i oplemenili prostoriju u kojoj borave različitim radovima koji su zajedničko djelo korisnika i volontera: panoi sa fotografijama njihovih druženja, različiti ručni radovi nastali u radionicama veza i heklanja, te slike različitih motiva izrađene od sjemenki voća. Na ovaj način korisnici su stekli utisak da kao stare osobe nisu zaboravljeni, te da neko iz njihove zajednice brine o njima.

Centar za socijalni rad - Socijalno-pedagoške životne zajednice, Gradiška

Mjesečni broj volontera: 10 volontera raspoređenih u dvije grupe

Termini volontiranja: Jedan termin sedmično u trajanju od 180 min.

Program volontiranja:

U Socio-pedagoškim životnim zajednicama u Gradišci volontiranje se odvijalo vikendom kada korisnici imaju najviše slobodnog vremena. Volonteri su se potrudili da im to vrijeme osmisle kroz različite edukativne, sportske i kreativne aktivnosti. Tako su volonteri za Vaskrs pomagali korisnicima da prave različite čestitke, organizovali radionicu bojenja staklenih čaša u različitim motivima, gledali zajedno filmove i diskutovali o njima, organizovali radionicu o timskom radu kroz koju su na zabavan način djeca naučila važnost međusobne komunikacije i podrške u zajednici u kojoj žive, te organizovali niz radionica na druge različite teme koje su interesantne za ovaj uzrast korisnika.

S obzirom na otežano savladavanje gradiva djece iz nekih predmeta ukazala se potreba za pomoći od strane volontera. Pomoć u pisanju zadaće i instrukcije iz različitih predmeta, posebno stranih jezika, fizike i matematike, pokazala se kao vrlo korisna aktivnost, posebno pred kraj školske godine,

kad su volonteri pomogli korisnicima da poprave ocjene.

U ljetnom periodu volonteri, koji su uključeni u dramsku sekciju, osmislili su i sa korisnicima napravili predstavu, te ih na taj način naučili nekim novim vještinama. Zajednički su osmislili scenario za dječiju predstavu „Svijetu se ne može ugoditi“, podijelili uloge, napravili maske i uvježbali predstavu. Sa ovom predstavom korisnici i volonteri učestvovali su na ljetnom volonterskom kampu „Osmijeh 4“ koji je okupio volontere iz Bosne i Hercegovine u Dječijem domu „Rada Vranješević“ i na taj način pokazali rezultate svog rada i upoznali se sa novim prijateljima.

Takođe, volonteri su iskoristili lijepo vrijeme i odveli su korisnike na bazen gdje su se zajedno družili i učili jedni druge plivati, skakati i roniti.

U okviru programa volontiranja organizovane su i različite fizičke i sportske aktivnosti u dvorištu kuća kao npr. turnir u stonom tenisu, ali i druge igre na otvorenom.

Uticaj programa na korisnike:

Korisnici su stekli vrijedna poznanstva i kontakte sa srednjoškolcima iz Gradiške, od kojih su se mnogi nastavili i nakon završetka programa, što uveliko utiče na širenje njihove socijalne mreže i opšti osjećaj prihvaćenosti u društvu. Korisnici su kroz različite aktivnosti stekli nova znanja o brojnim temama, te razvili nove vještine.

Dom za smještaj djece i omladine bez roditeljskog staranja „Prijateljska kuća“, Doboj

Mjesečni broj volontera: 10 volontera raspoređenih u pet parova

Termini volontiranja: Pet termina sedmično u trajanju od 90 minuta

Program volontiranja:

U Prijateljskoj kući u Doboju prioritet u programu volontiranja je pomoć korisnicima u savladavanju gradiva. Zbog toga je volonterske aktivnosti u ovoj instituciji organizovane svakim radnim danom u trajanju po 90 minuta, te u različitim smjenama, kako bi se kroz program moglo pomoći djeci iz obje školske smjene.

Korisnicima je pružena pomoć u savladavanju školskog gradiva kroz instrukcije, pripreme za kontrolne radove, pomoć u pisanju zadaće i učenje slova i brojeva (za najmlađe korisnike). Ova pomoć posebno je potrebna iz stranih jezika, matematike i srpskog jezika.

Pored toga, volonteri su sa korisnicima, kao nagradu za učenje, jednom mjesečno organizovali i zabavne aktivnosti u kojima su učestvovali svi korisnici i volonteri. Tako su pripremali i uređivali kuću za proslavu Vaskrsa, te farbali vaskršnja jaja. Takođe, volonteri su napravili izlet za korisnike na gradsku tvrđavu „Gradina“, te ih izvodili u šetnju u gradski park ili na kolače.

Uticao programa na korisnike:

Program je u velikoj mjeri doprinio savladavanju školskog gradiva korisnika što se odrazilo i na njihove ocjene. Učiteljica jedne korisnice je, primjetivši promjene u njenom znanju, raspitala se i saznala za program, te ga pohvalila.

Kroz ovaj program korisnicima je omogućeno

i druženje sa srednjoškolcima te različite aktivnosti za koje oni nemaju često mogućnosti npr. odlazak u slastičarnu, izlet i slično.

8 *zašto – 8 zato ...*

...o volonterizmu

1. Šta je volonterizam?

Da bi se jedna aktivnost mogla podičiti svojim volonterskim karakterom mora ispuniti najmanje tri uslova.

Prvo mora biti dobrovoljna, što znači da osobe svjesno pristanu da nešto rade.

Mora biti neprofitna i neplaćena, što znači da se putem nje ni ljudi ni organizacije ni institucije neće bogatiti, odnosno uvećavati svoj materijalni kapital. Ali to nikako ne znači da se putem ove aktivnosti ne može uvećati ljudski potencijal kroz sticanje novih znanja i vještina. Dakle, obogaćivanje u ovom smislu je dozvoljeno i poželjno. Ljudi koji volontiraju za svoj rad ne treba da očekuju materijalnu nadoknadu (čitaj platu), ali bi bilo dobro da im se nadoknade troškovi koje imaju tokom volontiranja (prevoz i hrana). Često se volonterizam vidi kao besplatna aktivnost. To što se neko odluči da ponudi svoje vrijeme i samim tim svoje radne sate i odluči da to ne naplati ne znači da to ne treba vrednovati, baš suprotno. (Uzmimo za primjer jednog doktora koji ima privatnu ordinaciju i koji odluči da, tokom sedmice pola jednog radnog dana, prima na pregled isključivo socijalno ugrožene osobe i da im ne naplaćuje svoje usluge.)

Društvena korist ili opšta dobrobit je treći uslov koju neka aktivnost mora posjedovati da bi bila volonterska. Ona mora na neki način da doprinese dobrobiti zajednice u kojoj se dešava kao i društva u cjelini (npr. uređenje parka u jednom gradu je volonterska aktivnost koja koristi svim građanima).

I postoje još neki veoma važni uslovi. Morate biti sretni dok volontirate, spremni da prihvatite izazove, da naučite nešto novo, da steknete nove prijatelje, veze i da otkrijete sebi i drugima jednu novu humaniju stranu sebe.

2. Zašto nam je svima važan volonterizam?

Znam da je teško ali pokušajte: zamislite se kao izuzetno bogatu osobu koja ima sve što poželi u životu. Živite u prelijepoj kući, imate dobro plaćen posao, auto, psa sa pedigreeom, cijenjeni ste u svojoj okolini (ili ako baš hoćete svi vam zavide)... Da li je ovo san svake osobe koja živi na ovim prostorima? Možda i nije, ali za sada ćemo uzeti da jeste. Ova zamišljena slika

bila bi idealna samo u situaciji da tako žive i ostali u vašoj okolini. Ali to je prosto nemoguće. Živimo u svijetu koji samo naizgled svima pruža jednake mogućnosti. Stvarnost je takva da ukoliko biste i ostvarili svoj san, živjeli biste vjerovatno u svojoj prelijepoj kući okruženi ljudima koji nisu imali "sreće" kao vi. I, na žalost, ne biste bili tako sretni kao što ste to prvobitno zamislili. Teško je, pa čak i nemoguće, živjeti sretno u izobilju ako tu sreću nemate s kim da podijelite ili još gore ako je morate kriti. To opet ne znači da se trebate osjećati odgovorno za ljude oko vas ali im svakako trebate pomoći ako ni zbog čega drugog onda samo zbog toga da bi vi bili sretniji što pomažete drugima.

U svakodnevnom govoru često čujemo moja ulica, moja škola, moj grad, moji sugrađani... Da li ih zaista doživljavamo kao svoje, naše? Da, onda kada se treba dičiti rezultatima. Kada su u pitanju problemi, onda su to nečiji sugrađani, grad, ulica, škola. I tada uglavnom čekamo da ih neko drugi riješi. I kukamo. I vrijeme prolazi, a naše škole, ulice, ostaju iste i postaju gore. Činjenica jeste da određene probleme u zajednici i treba da rješavaju nadležne institucije. Niko nam ne brani da im pomognemo, da bi nam svima bilo bolje.

Čovjek malo stvari u životu može sam. Nismo se sami ni rodili. Čini mi se da to u današnje vrijeme često zaboravimo ili možda toga nismo ni svjesni. Šta u stvari znači zajedništvo i suživot? Bombarduju nas ovim izrazima, ali ih slabo razumijemo. Suživot ne podrazumijeva samo da dopustimo nekome da živi pored nas već i da mu pomognemo da živi bolje, bar onako kako živimo mi.

3. Zašto su ljudi koji volontiraju sretniji od drugih?

Zastanite za trenutak i razmislite o svom životu. Od čega se on sastoji, kako koristite svoje vrijeme. Bez obzira u kojem ste životnom dobu i čime se bavite jedno je sigurno: vaš se život sastoji od ponavljanja istih radnji i navika. Tu i tamo završi se jedna sapunica i na vašu radost započne druga. Otvori se novo "fensi" mjesto za izlazak koje će ubrzo postati staro. Pojavi se tu neki novi, zanimljiv lik. I to nije loše ali moglo bi biti bolje. Zamislite kada bi u taj (već prenatrpan) raspored ubacili pored pilatesa ili neke druge sportske aktivnosti, jednu volontersku aktivnost. Recimo, odlazak u neku od institucija u kojima borave djeca sa posebnim potrebama. Ili se raspitate u vašoj ulici koje stare osobe žive same. I onda provedete sat ili dva sedmično u igri sa djecom, pomognete im da nešto nauče. Pomognete jednoj baki da kupi neke namirnice, razveselite je razgovorom uz kaficu. Dopustite drugima da vas upoznaju. Dopustite sebi da otkrijete jedan novi aspekt vaše ličnosti. I postanete sretniji. I naravno ako vam neko postavi pitanje sa početka ovog teksta ponosno ističete u čemu ste bolji i drugačiji od većine.

4. Zašto ljudi imaju pogrešne predstave o volonterizmu?

Ne tako davno ispitivali smo stavove o volonterizmu. I došli smo do zanimljivih rezultata: *"Volonterizmom se bave ljudi koji nemaju ništa pametnije da rade; uglavnom su neobrazovani; volonter ne može biti osoba koja je završila fakultet jer to onda znači da niko ne vrednuje njegovu školu; ja sam volonter jer kad na ulici sretnem prosjaka udjelim mu novac; volonterizam je nešto što su kod nas uveli stranci koji rade u internacionalnim organizacijama; volonteri su sve osobe koje rade u humanitarnim organizacijama...."* Ovo podsjeća na priču kako mali Perica zamišlja volonterizam. Ako pogledamo u ne tako davnu istoriju ovih prostora vidjećemo da je ljude ovog podneblja krasio ogroman volonterski duh. Kako, zašto i zbog čega se on izgubio nije centralno pitanje. Činjenica je da se sigurno može vratiti i oblikovati u skladu sa potrebama današnjeg života. Volonterizam se danas spominje uglavnom kroz rad udruženja građana koji kroz svoje aktivnosti razvijaju i promovišu ovu vrijednost civilnog društva. Volonterske aktivnosti uglavnom obavljaju mladi. Ovo je sigurno dobar početak, ali ne i dovoljan. Da bi volonterizam bio široko prihvaćen, poštovan i vrednovan, u njegov razvoj treba da se uključe svi, a ponajviše državne institucije. Na koji način? Zamislite jednog političara koji učestvuje u volonterskoj akciji, jednog univerzitetskog profesora koji volonterski organizuje predavanje iz oblasti u kojoj je ekspert za zainteresovane građane, stomatologa koji odluči da u jednoj osnovnoj školi održi predavanje o higijeni zuba, itd. Sigurno da postoje i ovakvi primjeri i u našoj sredini, ali bi se oni mogli nabrojati na prste jedne ruke. A potrebni su nam, da povjerujemo da se može i da je volonterizam vrijednost za sve, stil života koji može i treba da krase svakog građanina. Model po kojem se uči.

5. Zašto djecu treba odgajati u volonterskom duhu?

Razmislite o tome koja znanja posjedujete? Gdje ste to naučili? U porodici, školi, u komšiluku, putem medija, u raji... Zbog čega bi se podrazumjevalo da se volonterizam treba učiti na neki drugi način? Koliko znamo nauka nije pokazala da postoji gen za volonterizam, niti da se jedni rađaju sa tom vrijednošću, a drugi ne. Praksa pokazuje da su jedni naprosto došli u dodir sa volonterizmom i postali ovisni. Drugi tek čekaju da to postanu. Ali kako da se navuku kad u našim školama i vrtićima djeca prvo nauče da se takmiče ko će bolju ocjenu dobiti, a ne kako će pomoći drugu u nevolji. Zamislite situaciju da vam je neko još u vrtiću pričao o tome kako i zašto je postao volonter. Pa da ste mogli to da iskusite u osnovnoj školi i da u potpunosti razvijete u srednjoj. Danas bi vam ova brošura bila suvišna ili biste učestvovali u njenom kreiranju.

6. Zašto i kako OKC razvija volonterizam?

OKC od svog osnivanja je aktivno fokusiran na promociju i razvoj volontiranja u Bosni i Hercegovini kao način za individualni i društveni razvoj, te davanja doprinosa u procesima rješavanja postojećih problema, prvenstveno socijalne prirode.

Naši volonterski programi su konstantno planirani i realizovani u skladu sa potrebama zajednice, građana, mladih, kao i samih krajnjih korisnika volonterskih programa. Iz tog razloga, rad OKC-a u ovoj oblasti se kontinuirano mjenjao i prilagođavao, što je danas dovelo da je naša organizacija vodeća u Bosni i Hercegovini u oblasti volontiranja, te je postala i poznata i poštovana ne samo u zemljama u okruženju, nego i u Evropi i šire.

Kako je sve započelo? U našim počecima mi smo razvijali nekoliko komponenti volonterskih programa i to humanitarne aktivnosti, ljetni volonterski kampovi, međunarodna dugoročna razmjena volontera i volontiranje studenata i srednjoškolaca u javnim institucijama.

Danas, od ovih komponenata jedino je aktivan program volontiranja studenata i srednjoškolaca u javnim institucijama, a realizaciju tradicionalne humanitarno volonterske aktivnosti „Jedan slatkiš jedno dijete“, za koju ste već zasigurno čuli, su preuzeli savjeti učenika srednjih škola, ne samo iz Banja Luke, nego i iz većina lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini.

Program volontiranja srednjoškolaca i studenata u javnim institucijama, je program na koji se naročito ponosimo. Svake godine ovaj program omogućava da preko 600 srednjoškolaca, organizuje volonterske aktivnosti edukativnog, sportskog, kulturnog i zabavnog karaktera, za djecu i omladinu sa posebnim potrebama, te stare osobe koje su smještene u institucije. Na ovaj način srednjoškolci i studenti ispunjavaju svoje slobodno vrijeme na zabavan, a za zajednicu nadasve koristan način. Program smo prvo počeli realizovati u Banjaluci, a zatim smo ga proširili i na druge opštine i to radimo i dalje.

2005. godine smo uspostavili prvi lokalni volonterski servis u Bosni i Hercegovini, a u nastavku našeg rada smo razvijali ove strukture u drugim lokalnim zajednicama koji je rezultovao uspostavljanjem Mreže lokalnih volonterskih servisa „Volontiram“ koju trenutno čine 9 volonterskih servisa širom BiH sa tendencijom povećanja njihovog broja tokom narednih godina.

Što se tiče politika i zakona inicirali i učestovali smo u izradi Zakona o volontiranju Republike Srpske koji je usvojen 2008. godine, a početkom 2009. godine smo u saradnji sa Volonterima ujedinjenih naroda (UNV) pokrenuli isti proces na uspostavljanju Zakona na nivou Federacije BiH koji

će, u potpunosti smo uvjereni, biti završen tokom 2011. godine. Tokom 2010. godine, u saradnji sa 7 opština Republike Srpske (Banja Luka, Derventa, Doboj, Mrkonjić Grad, Srebrenica, Trebinje i Laktaši) razvijali smo lokalne volonterske politike čiji je cilj podrška implementacije Zakona o volontiranju na lokalnom nivou, a početkom 2011. godine ova prva politika je usvojena u Mrkonjić Gradu.

U cilju promocije volontiranja, od 2007. godine redovno administriramo internet portal namjenjen volontiranju, koji je već sada jedan od najspecifičnijih i najposjećenijih portala namjenjenih volontiranju ne samo u BiH, nego i u zemljama u okruženju (www.volontiram.ba).

Bitno je navesti da smo prepoznati i van granica BiH, te u sklopu naše saradnje sa partnerima prenosimo našu metodologiju u druge zemlje kao što su Hrvatska, Srbija, Makedonija i Albanija, a čime se ponajviše ponosimo, podržavamo i razvoj volonterskih centara u Kini.

Ne manje važno, želimo da spomenemo da aktivno radimo i na istraživačkim procesima po pitanju volontiranja što je tokom 2011. godine dovelo do objavljivanja prvog značajnijeg naučnog istraživanja o volontiranju u BiH u okviru kojeg smo istraživali uticaj volontiranja na prosocijalne karakteristike ličnosti volontera u poređenju sa ne volonterima.

I na kraju, svaki volonterski poduhvat, svaku volontersku akciju i inicijativu nastojimo promovisati i na taj način svakodnevno se trudimo dokazati da prostor na kojem živimo nije samo poprište "aktuelnih političkih zbivanja" već mjesto gdje svaki pojedinac može i hoće samo ako mu to dopustimo i omogućimo.

7. Da li svako može biti volonter (i zašto svako ne bi bio)?

Da, svako može biti volonter. Svako ko dobrovoljno pristane da se razvija, da uči, da stiče, da doprinosi, da se zabavi, da se ponosi, da osjeti zahvalnost, da izmami osmijeh na licu djeteta... Zapitajte se, želite li sve ovo?

8. Zašto i vi ne biste uradili nešto kao i mi?

Volonterizam se kao i lubenica uvijek lakše konzumira u društvu. Pokušajte uraditi nešto za svoju ulicu, svoj komšiluk, mjesnu zajednicu, školu, svoju opštinu, svoj grad, sve sugrađane...Pronađite par prijatelja, predložite im da uradite nešto što će vas učiniti ponosnim i drugačijim. Sigurno uočavate neke probleme koje biste mogli zajedno riješiti i animirati druge da ih rješavaju. Učinite nešto, ako ni zbog čega drugoga, onda zbog toga da biste imali šta pričati svojim unucima. I zovite nas da vam pomognemo.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

331.102.22:061.2(497.6)(035)

КЕЛАВА, Вера

Volonterizmom do socijalne uključenosti / Vera
Kelava. - Banja Luka : Art print : OKC, 2011 ([s.
1. : s. n.]). - 43 str. : fotogr. ; 24 cm

Tiraž 500.

ISBN 978-99955-51-83-4

COBISS.BH-ID 1854744

Podržano od:

FSU u BiH

ФСУ у БиХ

ZSU u BiH

SIF in BiH

Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini
Фондација за социјално укључивање у Босни и Херцеговини
Zaklada za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini
Social Inclusion Foundation in Bosnia and Herzegovina

ISBN 978-99955-51-83-4

